

Adam Michałek SVD¹
ad.michalek@gmail.com
Misyjne Seminarium Duchowne
Pieniężno

Stefan Łysik SVD (1908-1978) etnolog i lingwista²

Stefan Łysik SVD (1908-1978) an Ethnologist and Linguist

Cytacja: Michałek A., 2021, *Stefan Łysik SVD (1908-1978) etnolog i lingwista*, Nurt SVD, t. 150, nr 2, s. 79-93

Streszczenie

Artykuł przybliży postać ks. Stefana Łysika SVD (1908-1978) etnologa i lingwisty. Otrzymał solidną formację zakonno-misyjną (1926--1936) w Zgromadzeniu Słowa Bożego (Rybnik, Górna Grupa, Sankt Gabriel), ks. Łysik odegrał w okresie PRL istotną rolę w odbudowie Polskiej Prowincji SVD. Jako administrator dóbr kościelnych, duszpasterz, wykładowca oraz prekursor badań etnologiczno-lingwistycznych Opolskiego i Dolnego Śląska oraz Ziemi Lubuskiej nazaczył swym entuzjazmem diecezjalne i zakonne struktury Kościoła w Polsce. Szczególną uwagę poświęcił badaniom dawnego hutnictwa żelaza oraz gwary śląskiej i zwyczajów ludowych w rodzinnej miejscowości Boruszowiec-Hanusek (pow. Tarnowskie Góry). Należał do Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, współpracował z *Polskim Atlasem Etnograficznym* oraz *Małym Atlasem Gwar Polskich*. Zwieńczeniem działalności naukowej ks. Stefana Łysika

¹ Ur. 1959 w Pszowie (Górny Śląsk). W 1985 święcenia prezbiteratu (Księża Werbiści, Pieniężno). Od 1986 praca duszpastersko-formacyjna w Zairze (dziś D.R. Kongo); 1993 - licencjat z misjologii (Uniwersytet Św. Pawła w Ottawie); 2007 - doktorat z teologii (Uniwersytet Katolicki w Paryżu i Uniwersytet Katolicki w Leuven). Zainteresowania badawcze: teologia religii, dialog międzyreligijny, podwójna przynależność religijna. Redaktor półrocznika „Nurt SVD”. Należy do Stowarzyszenia Misjologów Polskich.

² Artykuł stanowi przepracowaną i uzupełnioną wersję tekstu: Michałek A., 2019, *Sylwetka naukowa ks. Stefana Łysika SVD (1908-1978)*, w: Połomski M. (red.), *Stefan Łysik SVD (1908-1978) etnolog, lingwista w służbie Słowa Bożego*, Verbinum, Górna Grupa, s. 35-50.

SVD były przyznane mu w 1974 roku przez Ministerstwo Kultury i Sztuki oraz Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach wysokie odznaczenia państwowe.

Słowa kluczowe: Stefan Łysik SVD, Zgromadzenie Słowa Bożego, Dom Misyjny w Sankt Gabriel, Dom Misyjny w Górnej Grupie, Instytut Anthropos, hutnictwo na Śląsku, badania nad gwarą śląską.

Abstract

The article introduces Fr. Stefan Łysik SVD (1908-1978), an ethnologist and linguist. Having received a solid religious and missionary formation (1926-1936) in the Society of the Divine Word (Rybnik, Górna Grupa, Sankt Gabriel), Łysik played an important role in the rebuilding of the Polish SVD Province during the "People's Republic of Poland" period. As an administrator of church property, a priest, lecturer and a pioneer of ethnological and linguistic research in Opole Silesia and the Lubuskie Region, he marked the diocesan and monastic structures of the Church in Poland with his enthusiasm. He devoted particular attention to the research of the old iron metallurgy, Silesian dialect and folk customs in his home town of Boruszowiec-Hanusek (Tarnowskie Góry district). He belonged to the Polish Ethnological Society, collaborated with the *Polish Ethnographic Atlas* and the *Small Atlas of Polish Dialects*. The culmination of the scientific activity of Fr. Stefan Łysik SVD were high state decorations awarded to him in 1974 by the Ministry of Culture and Art and the Presidium of the Voivodeship National Council in Katowice.

Keywords: Stefan Łysik SVD, Society of the Divine Word, Mission House in Sankt Gabriel, Mission House in Górna Grupa, Anthropos Institute, metallurgy in Silesia, studies of the Silesian dialect.

Wstęp

Polska Prowincja Zgromadzenia Słowa Bożego (Arlik, 1982, s. 13-20) zawdzięcza swój rozwój wybitnym werbistom, ich badawczej determinacji i dorobkowi naukowemu. Jednym z takich werbistów jest niewątpliwie ks. Stefan Łysik SVD (Górski, 2019, s. 9). Był to „skromny zakonnik pochodzący z Górnego Śląska, należał do prekursorów badań etnologiczno-lingwistycznych Opolskiego i Dolnego Śląska oraz Ziemi Lubuskiej” (Suszyński, 2006, s. 4).

Czas działalności naukowej ks. Łysika przypada na lata okupacji hitlerowskiej i reżimu komunistycznego w Polsce. Jego dorobek naukowy został odnotowany zwłaszcza w takich dziedzinach jak etnologia oraz lingwistyka (toponomastyka śląska) (Suszyński, 2006, s. 5).

I. Formacja i wykształcenie

Stefan Łysik urodził się 29 sierpnia 1908 r. w wielodzietnej rodzinie Franciszka i Klary Łysików. W szkole podstawowej uczył się po niemiecku, natomiast katechizmu – w języku polskim (Suszyński, 2006, s. 14-16; Węclawik, 1982, s. 82). Od 1923 r. (od 15 roku życia) S. Łysik związany był z werbistami. Naukę w Niższym Seminarium Księży Werbistów w Rybniku rozpoczął 9 lutego 1923 r. Należał do grona pilnych i zdolnych uczniów (zwłaszcza z przedmiotów ścisłych). W latach 1924-1926 kontynuował naukę w werbistowskim gimnazjum w Górnej Grupie koło Grudziądza. W 1926 r. wrócił do Rybnika, gdzie w maju 1930 r. uzyskał maturę w Gimnazjum Państwowym. Jesienią 1930 r. S. Łysik został przyjęty do nowicjatu werbistowskiego w Sankt Gabriel koło Wiednia (Arlik, 1983, s. 386-387).

Studia w Sankt Gabriel

Po maturze Stefan Łysik rozpoczął formację zakonno-misyjną w werbistowskim Domu Misyjnym Sankt Gabriel w Mödling koło Wiednia. Klasztor ten był fundacją (1889 r.) założyciela Zgromadzenia Słowa Bożego – Arnolda Janssena. Jako zakonny dom formacyjny przeznaczony był dla alumnów z Austrii, Niemiec i Holandii. W 1914 r. w seminarium studiowało ponad 400 kleryków. Każdego roku święconych było 40-60 misjonarzy werbistów. Ten dynamiczny rozwój przerwała I wojna światowa. Po wojnie Dom Misyjny Sankt Gabriel zapełnił się na nowo alumnami. Po 1930 r. do domu formacyjnego pod Wiedniem dołączyli Polacy, Węgrzy, Słowacy, Szwajcarzy oraz kandydaci z USA. W 1937 r. liczba mieszkańców domu osiągnęła 600 osób, w tym 300 alumnów. Program studiów obejmował 4 lata gimnazjum (zakończony maturą), 2 lata nowicjatu, 2 lata studiów filozofii, 4 lata studiów teologii (Suszyński, 2006, s. 21). Studia w Sankt Gabriel miały *de facto* charakter międzykulturowy; alumni poznawali wielokulturowość cesarstwa austriackiego, do którego należeli Germanowie, Madziarowie i Słowianie (Bornemann, 1996; Pawlik, 2019, s. 25).

9 listopada 1930 r. Stefan Łysik rozpoczął tu 2-letni nowicjat (Suszyński, 2006, s. 20). Po ukończonych studiach filozoficzno-teologicznych otrzymał święcenia kapłańskie z rąk abp. wiedeńskiego kardynała Teodora Innitzera – również w Sankt Gabriel, 20 sierpnia 1936 r. (*Zawiadomienie...*, APPSVD).

Formacja intelektualna

Jeden z badaczy tak przedstawia miejsce studiów przyszłego księdza Łysika: „Bez wątpienia Stefan Łysik odbywał formację w Sankt Gabriel w okresie największego rozkwitu tej uczelni. Imponująca liczba studentów, o której dziś marzy niejednen Wydział Teologii, umiędzynarodowienie oraz wysoko wykwalifikowana kadra o renomie nie tylko krajowej stanowiły o znaczeniu tego ośrodka dydaktyczno-naukowego” (Pawlik, 2019, s. 33).

W Sankt Gabriel wykłady przedmiotów ścisłych odbywały się w języku niemieckim, zaś wykłady z filozofii i teologii – w języku łacińskim. Z okresu studiów filozofii (1931-1933) zachował się wykaz ocen kleryka Stefana Łysika, który pozwala stwierdzić, że był on dobrym uczniem, a jego ulubionymi przedmiotami były chemia i biologia oraz języki obce. Z kolei wykaz ocen z okresu studiów teologii (1933-1936) dowodzi, że alumn Łysik najwyższe oceny otrzymał z nauk humanistycznych, pozostałe przedmioty zaliczał na ocenę dobrą (Suszyński, 2006, s. 24).

W 1900 r. na wniosek ks. Wilhelma Schmidta SVD (1868-1954), etnologa i lingwisty, w zakres studiów teologicznych w Sankt Gabriel włączono lingwistykę, a w 1906 również etnologię. W ten sposób zainteresowani klerycy mieli możliwość zapoznania się z techniką prac naukowych i publicystycznych w tym zakresie (Arlik, APPSVD, s. 1). Tak było w przypadku Łysika. Podczas studiów teologicznych uczestniczył on w seminarium etnologiczno-lingwistycznym działającym w ramach Instytutu Anthropos (Pawlik, 2019, s. 27-28), które prowadzili ks. Paweł Schebesta SVD – badacz kultur Pigmejów oraz ks. Franz Kirschbaum SVD – badacz kultur ludów Nowej Gwinei. W tymże seminarium zrodziły się pasje naukowe kleryka Łysika, który przez kilka lat opracowywał materiały lingwistyczne dostarczone przez Schebestę z badań nad Pigmejami. Łysik uczył się przy tym języka suahili (język z grupy Bantu).

Zachowały się dwa końcowe świadectwa z ukończenia przez kleryka Stefana Łysika studiów na wspomnianym seminarium etnologiczno-lingwistycznym w zakresie: metodologia etnografii i nauk etnologicznych oraz lingwistyka. Z dokumentów wynika, że alumn Łysik był bardzo dobrym i systematycznym uczniem. Zamiłowanie do badań nad kulturami znalazło wyraz również w „petycji misyjnej” S. Łysika, który trzykrotnie (w latach: 1937, 1938, 1939) zgłaszał się na misje do Nowej Gwinei lub Chin, ale nigdy nie uzyskał na to zgody przełożonych (Pater, 1996, s. 249). Był wprawdzie z tego powodu zawiedziony, ale z pasją kontynuował prace etnologiczno-lingwistyczne na terenie Polski.

II. Do Polskiej Prowincji

U początków Polskiej Prowincji SVD, która powstała w 1935 r., brakowało kadry nauczycielskiej. Ks. Łysik był jednym z pierwszych, którzy zasilił jej szeregi. Jako Polak doskonale nadawał się do objęcia posady nauczyciela w polskim gimnazjum. Ponadto odznaczał się znakomitymi walorami intelektualnymi, które wykształcił na studiach w Sankt Gabriel (Węclawik, 1982, s. 82).

Po otrzymaniu święceń kapłańskich (1936) ks. Stefan Łysik otrzymał z polecenia przełożonych przeznaczenie do pracy w Polskiej Prowincji Zgromadzenia Słowa Bożego. Pierwszą placówką okazał się Dom Misyjny św. Józefa w Górnej Grupie k. Grudziądza (Malek, 1982, s. 51-52).

Od 1923 r. werbiści prowadzili tu szkołę średnią (gimnazjum). W roku szkolnym 1932/1933 udzielono szkole pełnych praw państwowych na czas nieograniczony. 2 grudnia 1933 r. został ostatecznie zatwierdzony statut szkoły, który głosił, że administratorem szkoły jest „Polska Prowincja Towarzystwa Słowa Bożego”. Obowiązkowym językiem nauczania był język polski.

Ks. Stefan Łysik objął posadę nauczyciela w gimnazjum w Górnej Grupie w roku szkolnym 1937/1938. Ponadto został redaktorem miesięcznika „Nasz Misjonarz”. Było to czasopismo misyjne nazywane „Organem Polskich Misjonarzy Słowa Bożego”. Miesięcznik zaczął się ukazywać od kwietnia 1925 r. Jego założycielem i pierwszym redaktorem był ks. Teodor Drapiewski SVD.. Łysik zamieścił w „Naszym Misjonarzu” bezimiennie wiele artykułów, inne opatrzył swoimi inicjałami (Malek, 1982, s. 82; Łysik, 1982, s. 117-119).

Ks. Łysik łączył obowiązki dydaktyczne, duszpasterskie oraz redaktorskie aż do września 1939 r. II wojna światowa zatrzymała dynamiczny rozwój Domu św. Józefa w Górnej Grupie i całej Polskiej Prowincji SVD. Ten tragiczny okres w historii Polski nie przekreślił bynajmniej ambitnych realizacji naukowych ks. Łysika – ani w okresie okupacji niemieckiej, ani w czasie Polski Ludowej. Jego zamiłowania w dziedzinie etnografii i lingwistyki ukierunkowane zostały na badania w zakresie metalurgii i hutnictwa oraz toponomastyki (Suszyński, 2006, s. 27-29).

Dom Misyjny św. Józefa w Górnej Grupie, a zarazem Dom Prowincjalny, hitlerowcy przekształcili w obóz jeniecki. Zakonnicy stali się pierwszymi więźniami we własnym klasztorze, gdzie grupowano również okoliczne duchowieństwo. Do listopada 1939 r. w Górnej Grupie ulokowano 96 duchownych. Dom Misyjny był obozem

przejściowym i jako taki istniał do 5 lutego 1940 r. Później zakonników i duchownych diecezjalnych wywożono do obozów w Stutthofie, Oranienburgu oraz Dachau. Następnie Dom Misyjny przeznaczono do różnych celów okupacyjnych (Suszyński, 2006, s. 33).

Ks. Stefan Łysik wymeldował się z Górnej Grupy 1 października 1939 r., aby udać się z pomocą duszpasterską do parafii w Bzowie k. Warlubia. Odwiedzał Dom Misyjny w przebraniu handlarza drewnem (Holzhändler). Wymeldowanie się z Górnej Grupy i zaangażowanie się w pracę duszpasterską uratowało ks. Łysika przed wywiezieniem go do obozu koncentracyjnego – taki los spotkał duchownych, którzy pozostali w Domu św. Józefa. Z Bzowa przez Bydgoszcz, Warszawę ks. Łysik dotarł na Śląsk do rodzinnych Boruszowic, gdzie się zameldował. W ten sposób uniknął powołania go do wojska – mieszkańcy powiatu tarnogórskiego traktowani byli jako obywatele Niemiec.

Po przyjeździe na Śląsk ks. Łysik utrzymywał kontakt z wspólnotą werbistowską w Rybniku, pełniąc jednakowoż obowiązki wikarego w Rojcy, Radzionkowie, a od lipca 1942 do końca wojny w Łagiewnikach Śląskich (Arlik, APPSVD, s. 1). Ten duszpastersko trudny okres – zwłaszcza w Łagiewnikach Śląskich k. Bytomia (1942-1945) – o. Łysik wykorzystał również do badań naukowych (Łysik, *Pamiętnik wojenny*, s. 24-25).

Misja w Nysie

Po wojnie ocalały - mniej lub bardziej zniszczone - wszystkie klasztory werbistowskie. Wobec rażącego braku personelu każdy werbista, który przeżył wojnę, był cenny. Jednym z priorytetów odbudowy i odnowy życia zakonnego stał się wówczas wielki klasztor św. Krzyża w Nysie, w którym od 1893 r. uczyli się także pierwsi polscy werbiści (Malek, 1982, s. 25-26). Tam też w czerwcu 1945 r. został przeniesiony ks. Stefan Łysik. Posiadał on „Dokument Instytutu Śląskiego w Katowicach”, który upoważniał go do zabezpieczenia polskich i ponemieckich zbiorów z dziedziny kultury i sztuki oraz nauki³. Dzięki temu ks. Łysik był przed administracyjnymi władzami Polski Ludowej pełnoprawnym przedstawicielem Polskiej Prowincji SVD; mógł poręczyć, że klasztor św. Krzyża nie jest mieniem ponemieckim (czytaj: bezpańskim), ale własnością zgromadzenia zakonnego. Początkowo władze państwowe chciały przekazać klasztor jezuitom albo salezjanom. Jednak dzięki

³ Dokument wystawił Dyrektor Instytutu Śląskiego w Katowicach dr Roman Lutman, jego zastępcą był dr Antoni Wrzosek.

staraniom ks. Łysika i ks. prowincjała Franciszka Heruda SVD (1885-1948) Dom Misyjny św. Krzyża pozostał w rękach werbistów (Suszyński, 2006, s. 43-45; Węclawik, 1982, s. 82-83).

Plany ks. Łysika były bardziej odważne; nosił się z zamiarem utworzenia w Domu Misyjnym św. Krzyża wyższego seminarium duchownego werbistów. Tymczasem w Nysie wznowiło już działalność liceum ogólnokształcące i gimnazjum Carolinum. 3 września 1945 roku edukację rozpoczęło tu 79 uczniów pod kierunkiem 7 nauczycieli. W roku szkolnym 1946-1947 ks. Łysik rozpoczął w Carolinum nauczanie języka angielskiego i matematyki. W tej szkole pracował również ks. Feliks Zapłata SVD, który dodatkowo uczył w seminarium diecezjalnym oraz był dyrektorem lokalnego „Caritas” (Suszyński, 2006, s. 46-47).

Po wojnie wszyscy klerycy-werbiści odbywali studia filozoficzno-teologiczne w Misyjnym Seminarium Księży Werbistów w Pieniężnie. Jednakowoż chcąc ratować Dom św. Krzyża przed konfiskatą komunistów, władze werbistowskie erygowały 11 lipca 1952 r. w Nysie Wyższe Seminarium Werbistów – Kurs Filozofii. Z Pieniężna sprowadzono jeden rocznik studentów (39 kleryków). We wrześniu 1953 r. rozpoczęli oni zajęcia w Nysie. Wśród wykładowców był również ks. Stefan Łysik, który prowadził zajęcia z prehistorii i archeologii (Śliwka, 1986, s. 269; Suszyński, 2006, s. 48). Tym samym spełniły się ambitne plany ks. Łysika: Dom Misyjny Św. Krzyża stał się również domem formacyjnym.

Wrocław – Lublin – Świerklaniec

W 1947 r. ks. Łysik został mianowany administratorem parafii Nysa-Średnia Wieś. Na tej placówce pracował przez 10 lat (Suszyński, 2006, s. 42-43). Następnie został przeniesiony przez ks. prowincjała Feliksa Zapłatę SVD do Wrocławia-Żernik, jako kapelan Siostr NMP Niepokalanie Poczętej. Posługę tę pełnił przez ponad pół roku (od listopada 1957 do czerwca 1958). W tym czasie pracował również w Archiwum Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (PTL) we Wrocławiu. Prowadził badania etnograficzno-gwarowe. Przez ten półroczny okres był zatrudniony na pół etatu jako asystent profesora Józefa Gajki w Archiwum PTL (Suszyński, 2006, s. 47-48).

Przez następne trzy lata przełożeni wyłączyli ks. Łysika z pracy duszpasterskiej. W grudniu 1958 r. przeniósł się do werbistowskiego domu w Lublinie, gdzie kompletował zbiory biblioteczne. W 1960 r. etnologiczno-teologiczna biblioteka domu lubelskiego

uzyskała ostateczny kształt; powstała w dużej mierze w oparciu o zbiory prywatne ks. Teofila Chodźdły i samego ks. Łysika. Będąc członkiem wspólnoty lubelskiej, ks. Łysik dojeżdżał z wykładami do Misyjnego Seminarium w Pieniężnie (Suszyński, 2006, s. 49; Malek, 1982, s. 58-60). Niebawem miał powrócić do pracy duszpasterskiej.

15 czerwca 1961 r. ks. Łysik przyjechał do klasztoru sióstr boromeuszek w Świerklańcu jako kapelan. Oprócz regularnych zajęć wynikających z posługi kapelana (kapłan, spowiednik, ojciec duchowny) udzielał się duszpastersko w innych domach zakonnych oraz okolicznych parafiach: Szarlej, Piekary Śląskie, Nakło oraz Tarnowskie Góry. Poza tymi zajęciami uczęszczał do archiwów w Bytomiu, Świętochłowicach, Pszczynie, Tychach oraz Katowicach (Arlik, APPSVD, s. 1-4). Kapelania u sióstr Boromeuszek była ostatnią „stacją misyjną” ks. Stefana Łysika. Tutaj zmarł 26 kwietnia 1978 r.

III. Dorobek badawczo-naukowy

Ks. Łysik często przemieszczał się z placówki na placówkę. Była to odpowiedź na apel przełożonych zakonnych, którzy przeznaczyli go do pracy w Polskiej Prowincji. Po wojnie uszczuplona prowincja potrzebowała takich właśnie ludzi – gotowych do podejmowania ciągle nowych wyzwań. Natomiast godne podkreślenia jest to, że pomimo tak częstych zmian placówek systematycznie kontynuował swoją pasję: badania etnologiczno-lingwistyczne (Arlik, APPSVD, s. 1-4) wyrażające również werbistowski charyzmat misyjnego zgromadzenia zakonnego.

Obok wielu zadań posługi misjonarskiej Zgromadzenie Słowa Bożego przywiązuje również dużą wagę do pracy naukowej. Do studiów specjalistycznych i prowadzenia badań naukowych zachęcały już Konstytucje SVD z 1910 r. Z kolei Konstytucje z 1968 r. wskazywały, by szczególną troską otoczyć współbraci podejmujących studiowanie takich dziedzin jak: misjologia, religioznawstwo, teologia pastoralna i socjologia (KiDSVD, § 113,4-114,2). Pogłębianie tych dyscyplin miało przyczynić się do rozwoju nauki, a także fachowego przygotowania przyszłych misjonarzy. Specjalny nacisk położono na etnologów i lingwistów, by uwzględnili w swych badaniach te ludy i kultury, które mają szczególne znaczenie dla misji werbistowskich. Mocnym poparciem cieszyły się badania etnologiczne i lingwistyczne prowadzone przez ks. Wilhelma Schmidta oraz jego idea założenia czasopisma „Anthropos”, publikującego artykuły z zakresu

powyższych dziedzin (Bornemann, 1988, s. 89-98). Tym wyzwaniom naukowym stawiał czoło ks. Stefan Łysik. Etnologia i lingwistyka były jego pasjami, które zrodziły się w czasie studiów teologicznych w Sankt Gabriel (Pater, 1996, s. 249).

Obszary zainteresowań badawczych

Mimo nomadycznego stylu życia ks. Stefan Łysik rozwijał swoje zainteresowania i publikował wyniki badań w zakresie etnologii i lingwistyki. Studia specjalistyczne ukończył prywatnie. Sam wspominał: „Nigdy mnie na studia uniwersyteckie nie posłano (ani przed wojną, ani po wojnie), ale mam je ukończone, prywatnie na Uniwersytecie Wrocławskim” (Suszyński, 2006, s. 63). Studia te Stefan Łysik odbył w latach 1949-1952 na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie 29 października 1952 r. zdobył stopień magistra filozofii w zakresie etnografii pod kierunkiem prof. Adolfa Nasza oraz absolutorium z archeologii. W pracy magisterskiej badał problematykę zajęć ludności osad leśnych w Małej Panwi na tle potrzeb XIX-wiecznego przemysłu Śląska (Olszar, 2019, s. 57). Notabene, po złożeniu przez Stefana Łysika dokumentów na Uniwersytet Wrocławski (15 grudnia 1949 r.) przyjęto go od razu na IV rok etnografii. Z archeologii uzyskał absolutorium i miał już napisaną połowę pracy doktorskiej, której jednak nie ukończył (Suszyński, 2006, s. 63).

Lingwistyka

W czasie wojny ks. Łysik był praktycznie pionierem dziedzinie badań toponomastycznych (Suszyński, 2006, s. 39-40). W latach 1942-1945, kiedy pełnił funkcję wikarego w parafii Łagiewniki pod Bytomiem, prowadził (tajne) badania historyczne nad staropolskim nazewnictwem miejscowości na Dolnym Śląsku i Śląsku Opolskim. Zdawał sobie sprawę, że po wojnie dotychczasowy Śląsk Pruski znajdzie się w granicach Polski i trzeba będzie przywrócić mu staropolską szatę toponomastyczną. Praca ks. Łysika polegała na wynotowaniu z dokumentów archiwalnych wszystkich staropolskich nazw terenowych miejscowości, które od wczesnego średniowiecza używano na określenie śląskich miast, wsi, przysiółków na Opolszczyźnie i na Dolnym Śląsku. Pomocą służyły mu bogate zbiory śląskie hitlerowskiej Landesbibliothek w Bytomiu (filia Biblioteki Śląskiej w Katowicach). W ciągu trzech

lat zgromadził pokaźną liczbę polskich nazw terenowych na Śląsku. Na podstawie zebranych materiałów analizował różne warianty nazw miejscowości (Łysik, 1973, s. 70; Węclawik, 1982, s. 82).

O prowadzonych pracach badawczych ks. Łysika świadczą jego publikacje – zwłaszcza w zakresie toponomastyki śląskiej. Przygotowanie lingwistyczne zdobyte podczas studiów filozoficzno-teologicznych w Sankt Gabriel pozwoliło ks. Łysikowi rozpocząć prace nad naukowym badaniem gwar śląskich. Przez kilka lat pracował „na zlecenie” jako etnograf i znawca gwary śląskiej dla różnych instytucji Polskiej Akademii Nauk (Łysik, 1972, s. 1). Powojenna sytuacja Śląska zachęcała ks. Łysika do odbudowywania śląskiej tożsamości poprzez przywrócenie gwarze tego regionu jej właściwego miejsca w kulturze Ślązaków (Suszyński, 2006, s. 68-69).

W języku polskim występuje wiele „odmian terytorialnych” zwanych dialektami, w skład których wchodzi gwar ludowe. Gwary śląskie tworzą zespół gwar dialektu śląskiego, który zawiera wiele zapożyczeń z języków czeskiego, niemieckiego oraz staropolskiego. Jednak element polski jest w nim przeważający (Kowalczyk, *Języki...*).

W latach 1958-1963 ks. Łysik prowadził badania nad gwarą śląską i zwyczajami ludowymi w swojej rodzinnej miejscowości Boruszowiec-Hanusek (pow. Tarnowskie Góry). Badania przeznaczone były dla *Atlasu Językowego Śląska* wydanego pod red. Alfreda Zaręby (UJ) przez Śląski Instytut Naukowy (Suszyński, 2006, s. 68-69). Na jesieni 1945 r. ukazał się wydany przez Instytut Śląski w Katowicach *Skorowidz gmin Dolnego i Opolskiego Śląska*, z niemieckimi i polskimi nazwami miejscowości, opracowany przez dr. Antoniego Wrzosek, który (na 8. s. książki) oficjalnie podziękował ks. Łysikowi za możliwość korzystania z jego materiałów (Wrzosek, 1945).

Informację o innym wykorzystaniu jego badań w zakresie toponomastyki ks. Łysik otrzymał od prof. Romana Lutmana z Uniwersytetu Wrocławskiego. Okazuje się, że polskie władze polityczno-administracyjne z Katowic, udając się na ziemie odzyskane na Zachodzie, posługiwały się rękopiśmiennymi materiałami toponomastycznymi ks. Łysika w celu nadania polskich nazw miejscowościom na tamtym terenie (Łysik, 1975, s. 312).

Będąc duszpasterzem w rozlicznych śląskich parafiach, ks. Łysik badał również historię Kościoła lokalnego, jego rolę i znaczenie jako instytucji na tym terenie Polski (Łysik, 2016). Jego publikacje miały wielkie znaczenie zwłaszcza w okresie, kiedy władza PRL-u programowo postponowała działalność Kościoła i kwestionowała jego rację bytu. Do największych sukcesów ks. Łysika można zaliczyć odkrycie

najstarszych dokumentów w parafii Łubie-Kopienica (dzisiaj: gmina Zbrosławice w pow. tarnogórskim). W skład tych dokumentów wchodziły metryki chrztów, ślubów oraz zgonów. Były napisane po polsku, a ich datacja sięgała 1607 r.

Prowadząc działalność duszpastersko-dydaktyczną w Nysie i okolicy (1945-1957), napisał kilka artykułów historycznych nawiązujących do ziemi nyskiej. Inne teksty obejmowały dzieje Śląska (Łysik, 1946, s. 34-37; Łysik, 1949, s. 3; Łysik, 1950, s. 29-30).

Etnologia

Dzięki relacjom z Instytutem „Anthropos” jeszcze podczas studiów teologii w Austrii (1933-1936) Stefan Łysik opracował dla Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego elaborat o działalności wielkich werbi-stowskich etnologów-lingwistów: Wilhelma Schmidta i Pawła Schebesty (Suszyński, 2006, s. 26). Dla Instytutu „Anthropos” ks. Łysik zrecenzował książkę ks. dr. Franciszka Koniecznego pt. *Modlitwa u ludów pierwotnych*. Recenzja została napisana w j. niemieckim i opublikowana w czasopiśmie „Anthropos” (Łysik, 1936, s. 639).

W latach 1952/1953 ks. Łysik pracował w zespole etnografów pod kierunkiem prof. Adolfa Nasza, badacza tradycji i kultury ludowej na Śląsku. Łysik zajmował się starym budownictwem drewnianym na Dolnym i Opolskim Śląsku, a także w województwie zielonogórskim (Suszyński, 2006, s. 66). Jako etnograf i współpracownik PAN, Stefan Łysik brał udział w kilku przedsięwzięciach naukowo-badawczych. W latach 1953-1970 w różnych miejscowościach Śląska prowadził badania nad kulturą ludową dla *Polskiego Atlasu Etnograficznego* (PAE) opracowywanego przez PAN (Łysik, 1972, s. 2).

W latach 1953/1954 na zlecenie PAE o. Łysik prowadził badania nad zagadnieniami hodowli i rolnictwa w kulturze ludowej. Badania te objęły następujące miejscowości: Bukowiec (pow. Trzebnica), Głuszyna (pow. Namysłów), Goła (pow. Olesno), Grabczak (pow. Opole), Grabin (pow. Niemodlin), Wędrynia (pow. Olesno), Ligota Pruszkowska (pow. Opole), Łaziska (pow. Strzelce Opolskie).

Podobnie w latach 1969/1970 na zlecenie tej samej instytucji ks. Łysik przeprowadzał badania w zakresie obrzędów, zwyczajów i wierzeń urodzinowych oraz pogrzebowych w poszczególnych miejscowościach woj. katowickiego: Rudziniec (pow. Gliwice), Wilcza (pow. Rybnik), Wieszowa (pow. Tarnowskie Góry), Wojśławice (pow. Myszków), Kokotek (pow. Lubliniec) (Suszyński, 2006, s. 74).

Wielką pasją ks. Łysika było również hutnictwo i związane z nim tradycje, szczególnie w okolicach Tarnowskich Gór. Rozwój hut na tym terenie rozpoczął się od XIII w. Do tradycji hutniczych należał m.in. wypał węgla drzewnego, który służył do wyrobu żelaza. W 1911 r. wygasł na Górnym Śląsku ostatni piec hutniczy opalany węglem drzewnym. Wykopaliska wykazały, że mieszkańcy Boruszowca również zajmowali się hutnictwem. W 1750 r. powstała tutaj huta żelaza, a w 1894 (na jej terenie) prochownia „Lignoza”, przekształcona w 1924 r. w fabrykę papieru (Suszyński, 2006, s. 73).

Stefan Łysik chciał przypomnieć dawne tradycje kulturowe i przemysłowe swoich ziem. W latach 1962-1970 prowadził intensywne badania nad historią wypału węgla drzewnego w lasach śląskich dla potrzeb hutniczych. Zajmował się również dawnym hutnictwem żelaza nad rzekami i w lasach, plecionkarstwem leśnym dla starego hutnictwa żelaza, jak również tradycjami hutniczymi na Śląsku – np. chałupniczą techniką produkcji gwoździ (Suszyński, 2006, s. 66-67). Jak sam wspomina: „bardzo wielu mieszkańców tych lesistych okolic oddawało się albo wyłącznie, albo tylko okresowo zawodowej pracy, stojącej na usługach leśnego przemysłu hutniczego. Gros tych prac miało na celu przygotowanie opału, to jest węgla drzewnego dla dawnych zakładów hutniczych, do których zaliczało się zwykle nadrzeczne kuźnice, piece wytopowe, fryszerki i wiejskie kuźnie” (cyt. za: Olszar, 2019, s. 59).

Owocem badań nad dawnym hutnictwem górnośląskim było m.in. kilkanaście publikacji w pismach naukowych. Całość badań zamierzał uwieńczyć dysertacją doktorską. Wspomniane badania przeprowadzał z ramienia Śląskiego Instytutu Nauk w Katowicach i redakcji *Polskiego Atlasu Etnograficznego*. Prowadził również badania na zlecenie kolegium *Atlasu Językowego Śląska, Małego Atlasu Gwar Polskich* oraz Śląskiego Instytutu Naukowego w Krakowie. Wiele innych prac wykonywał na zlecenie Polskiej Akademii Nauk, Instytutu Śląskiego oraz Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (Olszar, 2019, s. 63-64). Współpracował naukowo z kwartalnikiem „Zaranie Śląskie” traktującym o kulturze i historii Śląska oraz „Zeszytami Gliwickimi” – rocznikiem Muzeum Gliwickiego. W tych periodykach publikował nie tylko artykuły nt. tradycji przemysłowych na Górnym Śląsku, ale też rejestr górnośląskich zakładów hutniczych (Olszar, 2019, s. 57).

Zakończenie

Ks. Stefan Łysik SVD wykazał się bogatym dorobkiem w badaniu historii i kultury Śląska. Włączył się w ciąg badań, które wcześniej prowadzili księża werbiści: Emil Drobny, Roch Szajca, Piotr Gołąb. Ks. Łysik był nie tylko zauważony, ale doceniany w kręgach naukowych. Był lingwistą – znał języki: łaciński, niemiecki oraz angielski; był matematykiem, etnologiem, archeologiem oraz misjologiem, posiadał ogromne doświadczenie duszpasterskie. W pracach naukowych opracował zwłaszcza problem początkowych dziejów przemysłu hutniczego w Dolinie Małej Panwi (Olszar, 2019, s. 66). Utrzymywał szerokie kontakty z pracownią *Polskiego Atlasu Etnograficznego*, z etnografami Uniwersytetu Wrocławskiego oraz językoznawcami z Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. W 1959 r. ks. Łysik został członkiem Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (PTL) (Suszyński, 2006, s. 72-73, 75-76).

Zachowana korespondencja ks. Łysika świadczy o licznych kontaktach werbisty z instytucjami naukowymi oraz wybitnymi naukowcami. Uczestniczył on w wielu sesjach i sympozjach naukowych, zwłaszcza Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Otrzymywał podziękowania i słowa uznania również od kół kościelnych. Zwieńczeniem tej działalności były wysokie odznaczenia, jakie otrzymał w 1974 r. od Ministra Kultury i Sztuki – odznaczenie „Zasłużony Działacz Kultury” oraz od Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach – „Złota Odznaka Zasłużonego dla Województwa Katowickiego” (Węclawik, 1982, s. 83-84).

Kim był Stefan Łysik? Był księdzem werbistą w całym tego słowa znaczeniu: duszpasterzem i administratorem, wychowawcą i wykładowcą, badaczem kultury. Mimo że wstąpił do misyjnego zgromadzenia zakonnego, nie miał możliwości wyjazdu na misje. Powołanie misyjne realizował w Polsce. Przełożeni powierzali mu „zadania specjalne” w zakresie duszpasterstwa i administracji kościelnej. Podejmując te wyzwania, zainicjował również szereg projektów badawczych. Ks. Stefan Łysik SVD jest ikoną misjonarza wykształconego.

Skróty

APPSVD

Archiwum Polskiej Prowincji SVD

KiDSVD

Konstytucje i Dyrektorium Zgromadzenia Słowa Bożego

Bibliografia

- Arlik J., 1982, *Polska Prowincja Zgromadzenia Słowa Bożego. Zarys dziejów*, w: Malek R. (red.), *Werbiści w Polsce*, Pieniężno, s. 13-20.
- Arlik J., 1983, *Łysik Stefan (1908-1978), werbista, etnograf, redaktor*, w: Grzebień L. (red.), *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, Warszawa, s. 386-387.
- Arlik J., *Śp. O. Stefan Łysik SVD*, mps, Archiwum Polskiej Prowincji SVD, Teczka osobowa o. S. Łysika, s. 1.
- Bornemann F., 1988, *Historia naszego Zgromadzenia*, tłum. Gosieniecki F. i in., *Analecta SVD*, t. 54, Pieniężno, s. 89-98.
- Bornemann F., 1996, *Arnold Janssen założyciel dzieła misyjnego ze Steylu 1837-1909*, tłum. Mokrzycki J., Pieczykolan J., Tyczka J., Warszawa.
- Górski J., 2019, *Wstęp*, w: Połomski M. (red.), *Stefan Łysik SVD (1908-1978) etnolog, lingwista w służbie Słowa Bożego*, Verbinum, Górna Grupa, s. 9.
- Instytut Śląski w Katowicach, Seria IV, Komunikat nr 1, *Pięć lat pracy Instytutu Śląskiego* [on-line], <http://sbc.org.pl/Content/158944/ii2442-1939-01-0001.pdf> [dostęp: 4.02.2019].
- Konstytucje i Dyrektorium Zgromadzenia Słowa Bożego*, 1968, Nemi-Rzym.
- Kowalczyk J.R., *Języki, dialekty, gwary Polski* [on-line], <https://culture.pl/pl/artypk/jezyki-dialekty-gwary-polski> [dostęp: 13.12.2021].
- Łysik S., 1936, recenzja, Konieczny F. (1886-1944), *Modlitwa u ludów pierwotnych. Studium historyczno-religijne*, (Tow. Biblioteka Religijna im. ks. abp. Bilczewskiego, Lwów 1934, 405 s.), *Anthropos*, t. 31, s. 639.
- Łysik S., 1946, *Nysa, miasto biskupie dawniej i dziś*, w: *Kalendarz Katolicki Śląska Opolskiego na Rok Pański 1947*, Opole, s. 34-37.
- Łysik S., 1949, *Powstańcy węgierscy na Śląsku 100-lat temu (o ich ucieczce przez Ziemię Nyską)*, *Nowiny Nyskie*, t. 33, nr 23, s. 3.
- Łysik S., 1950, *Groby biskupów wrocławskich w Nysie*, *Wiadomości Urzędowe Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego*, t. 5, nr 29, s. 29-30.
- Łysik S., 1972, *Odpowiedź na list (ankietę) Komitetu Obchodów 50-lecia I Liceum w Rybniku*, Świerklaniec 28.04.1972, mps, APPSVD, Teczka osobowa o. S. Łysika, s. 1.
- Łysik S., 1973, *Moje terenowe prace naukowo-badawcze w latach 1942-1970*, *Nurt SVD*, t. 14, nr 1, s. 70.
- Łysik S., 1975, *Jeszcze w sprawie śląskich nazw miejscowych*, *Język Polski*, t. 55, nr 4, s. 312.

- Łysik S., 1982, *Działalność wydawnicza Księży Werbistów w okresie międzywojennym (1919-1939)*, w: Malek R. (red.), *Werbiści w Polsce*, Pieniężno, s. 117-119.
- Łysik S., 2016, *Krótki zarys historii parafii Wielowieś, powiat Gliwice (Na podstawie publikowanych i niepublikowanych źródeł historycznych)*, Pracownia Edytorska „Calamus”, Piastów [on-line], <https://docplayer.pl/30157570-Ks-stefan-lysik-svd-krotki-zarys-historii-parafii-wielowies-powiat-gliwice-tytul-oryginalu4.html> [dostęp: 7.01.22].
- Łysik S., *Pamiętnik wojenny 1942-1945*, rkps, APPSVD, Teczka osobowa o. S. Łysika, s. 24-25.
- Malek R. (red.), 1982, *Werbiści w Polsce*, Pieniężno, s. 51-52.
- Olszar H., 2019, *Badania ks. Stefana Łysika SVD nad początkami przemysłu w Dolinie Małej Panwi*, w: Połomski M. (red.), *Stefan Łysik SVD (1908-1978) etnolog, lingwista w służbie Słowa Bożego*, Verbinum, Górna Grupa, s. 51-66.
- Pater M., 1996, *Łysik Stefan SVD (1908-1978), etnolog, badacz kultury ludowej na Śląsku, nauczyciel gimnazjalny*, w: Pater M. (red.), *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, Katowice, s. 249.
- Pawlik J.J., 2019, *Instytut Anthropos platformą naukowych badań misjonarzy*, w: Połomski M. (red.), *Stefan Łysik SVD (1908-1978) etnolog, lingwista w służbie Słowa Bożego*, Verbinum, Górna Grupa, s. 25-50.
- Suszyński M., 2006, *Życie i dzieło o. Stefana Łysika SVD (1908-1978)*, praca mgr. napisana pod kier. ks. dr. Andrzeja Miotka SVD, Wydział Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, s. 4.
- Śliwka E., 1986, *Formacja intelektualna, działalność dydaktyczno-naukowa i wydawnicza werbistów polskich (1919-1982)*, Pieniężno, 498 s.
- Węcławik J., 1982, *Ojciec Stefan Łysik (1908-1978)*, w: R. Malek (red.), *Werbiści w Polsce*, Pieniężno, s. 82-84.
- Wrzosek A. (red.), 1945, *Skorowidz gmin Śląska Dolnego i Opolskiego z niemieckimi i polskimi nazwami miejscowości*, Wydawnictwa Instytutu Śląskiego, Katowice, 50 s.
- Zawiadomienie o święceniach kapłańskich S. Łysika*, Archiwum Polskiej Prowincji SVD, Teczka osobowa, o. S. Łysika.